

31. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ

Ὡς πᾶσα πόλις κατοικηθεῖσα συνεχῶς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, οὕτω καὶ ἡ Μυτιλήνη παρέχει πλεῖστα ὅσα δυσεπίλυτα τοπογραφικὰ προβλήματα, διότι, καθ' ἣν ἕκτασιν ὁ σύγχρονος οἰκισμὸς συμπίπτει πρὸς τὸν ἀρχαῖον, καλύπτει τὰ λείψανα τούτου μὴ ἐπιτρέπων τὴν ἔρευναν εἰ μὴ εἰς τυχαίως διαθέσιμα σημεῖα καὶ ὑπὸ ὄρους λίαν δυσμενεῖς, ἐπειδὴ ἡ συνεχὴς οἰκοδόμησις, ταράττουσα μέχρις αὐτοῦ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τὰς παλαιότερας φάσεις, ἀφανίζει ἢ παραμορφώνει τὰς ἀρχαιότερας κατασκευάς, εἰς βαθμὸν ὥστε ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἐρμηνεῖα των νὰ ἀποβαίνῃ ἰδιαίτερος δυσχερής. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ συστηματικὴ ἀκόμη παρακολούθησις πάσης ἐκσκαφῆς καὶ τῶν τυχαίων ἐν γένει εὐρημάτων καὶ ἡ ἀνάληψις περαιτέρω ἐρευνῶν εἰς τὰς ἐκάστοτε παρεχομένης εὐκαιρίας, ἐκτὸς τῆς πιθανότητος μηδαμινοῦ ἢ καὶ ἀρνητικοῦ ἀποτελέσματος ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὴν τυχαίαν σποραδικότητα τῶν ἐρευνημένων σημείων, ἕνεκα τῆς ὁποίας εἰς ὀλίγας μόνον περιπτώσεις τὰ διάσπαρτα εὐρήματα θὰ παρουσιάσουν ἀλληλουχίαν τινὰ πρὸς ἀμοιβαίαν συμπλήρωσιν τῶν δεδομένων καὶ διαφώτισιν ἐνίων ἐκ τῶν προκυπτόντων προβλημάτων.

Ἡ Μυτιλήνη ὑπῆρξεν ἰδιαίτερος ἀτυχῆς ἀπὸ ἀπόψεως ἐρεύνης καὶ ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας τῶν τυχαίων εὐρημάτων. Μετὰ τὴν πρώτην σοβαρὰν ἐπιστημονικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ Α. CONZE¹ καὶ τὴν λαμπρὰν τοπογραφικὴν ἔρευναν τοῦ R. KOLDEWEY², συστηματοποιήσαντος πάντα τὰ μέχρι τοῦ 1886 γνωστὰ στοιχεῖα, μικρὰν, ἔμμεσον κυρίως, συμβολὴν ἀπετέλεσε λήγοντος τοῦ 19ου αἰ. τὸ εἰς τὰς IG XII,2 προσηρητημένον φροντίδι τοῦ ἐκδότου W. Paton διάγραμμα τῆς πόλεως, μὲ τὰς ἀκριβεῖς θέσεις ἀνευρέσεως τῶν γνωστῆς προελεύσεως ἐπιγραφῶν σημειωμένας ἐπ' αὐτοῦ.

Ἡ μετὰ τινὰ ἔτη ἐνσωμάτωσις τῆς νήσου εἰς τὸ ἐλληνικὸν κράτος διέψευσε τὰς πρὸς ὄθησιν τῆς ἐρεύνης προσδοκίας³. Ἡ πρώτη, ἅμα σχεδὸν τῇ καταλήψει, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ⁴ ἐπὶ τοῦ κάστρου ἐγκατελείφθη ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἡ κατὰ τὴν ἐπομένην δεκαετίαν παρασχεθεῖσα ἀφορμὴ ἐρεύνης κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τὸ θέατρον κλειτύας εἰς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως περιορισμένως καὶ

¹ Reise auf der Insel Lesbos, Hannover 1860.

² Die antiken Baureste der Insel Lesbos, Berlin 1890, 3-16 πίν. 1, 2 καὶ 3. Βλ. καὶ 65-68, πίν. 29.

³ Πρὸβλ. Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ἐν ΑΕ 1913, 221.

⁴ ΠΑΕ 1913, 117-118 καὶ ΑΕ 1914, 140-141.

ἐπιπολαίως ἐχρησιμοποίηθη¹. Ἄλλ' ἡ μεγαλύτερα ἀπώλεια διὰ τε τὴν πόλιν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἦτο ἡ ἐν σπουδῇ κατακάλυψις καὶ μερική καταστροφή μεγάλης, θαυμασίας διατηρήσεως, στοᾶς, ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς προσφυγικῆς ἀγορᾶς παρὰ τὸν βόρειον λιμένα (Ἐπάνω Σκάλα). Περὶ τοῦ εὐρήματος οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη εἶδησις ἐδόθη, μόνος δὲ μάρτυς παραμένει τὸ ὑστερώτερον ἀποκαλυφθὲν δυτικὸν αὐτῆς ἄκρον. Ὅμοίαν τύχην εἶχον καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ κτηρίου τοῦ ΙΚΑ, ἀμέσως πρὸς Ἀνατολὰς τῆς προσφυγικῆς ἀγορᾶς, ἀποκαλυφθέντα τὸ 1951 θεμέλια, περὶ τῶν ὑποίων ὑπάρχει μόνον διάγραμμα ἐκτελεσθὲν πρὸ τῆς καλύψεώς των. Ταῦτα ἐθεωρήθησαν τότε συνέχισις τῆς στοᾶς, νεώτερα ὅμως εὐρήματα, περὶ ὧν κατωτέρω, φαίνονται ἄγοντα εἰς διάφορα συμπεράσματα.

Μετὰ λοιπὸν τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ καὶ τοῦ δυτικωτέρου τμήματος τῶν παρὰ τὴν Ἐπάνω Σκάλαν τουρκικῶν νεκροταφείων, δὲν διετίθεντο πρὸς ἔρευναν εἰ μὴ μόνον τὰ ἐναπομείνοντα ἀνατολικῶς μέρη τῶν ἐν λόγῳ νεκροταφείων, ἅτινα τελευταίως παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Δήμου Μυτιλήνης πρὸς αὐτοστέγασιν προσφύγων, ἀφοῦ ἀπεμακρύνθησαν οἱ ἐπ' αὐτῶν ἐν τῷ μεταξύ ἀνεγερθέντες οἰκίσκοι καὶ ἐργαστήρια.

Ἐκεῖ ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ ἐπεμβάσεως τῆς Ὑπηρεσίας. Μετὰ δὲ τὴν διὰ τῶν πρώτων δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν ματαίωσιν τῆς οἰκοδομήσεως ἐδημιουργήθη ἀρχαιολογικὸς χῶρος, ἐφ' οὗ ἀνελήφθησαν ἐν συνεχείᾳ συστηματικαὶ ἀνασκαφαί. Ὁ χῶρος οὗτος κεῖται μεταξὺ τῶν ὁδῶν Νικομηδείας καὶ Δικελῆ, ὀλίγον πρὸς τὰ δεξιά (ἀνατολικῶς) τοῦ τέρματος τῆς συνδεύσεως τοὺς δύο λιμένας ἐμπορικῆς ἀρτηρίας τῆς πόλεως.

Ἄφ' ἑτέρου ἐκ τῶν παλαιότερον σημειωθέντων κατὰ τὸν προσφυγικὸν συνοικισμόν εὐρημάτων ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον εἶχον τὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Χωράφας, εἰς τὸ κάτω (νοτιοανατολικὸν) τμήμα τούτου, ἐπισημανθέντα πρὸς τριακονταετίας περίπου μωσαϊκά². Ἐπειδὴ δὲ λόγῳ τῆς ἀμέσου γειτνιασεως οἰκιῶν παντοίους κινδύνους διέτρεχον ταῦτα, ἐφαίνετο ἐπιβαλλομένη προκαταρκτικὴ τις ἔρευνα διὰ τὴν λήψιν τῶν ἀναγκαίων πρὸς ἐξασφάλισιν των μέτρων.

Ἐπελέγησαν οὕτω ὡς μᾶλλον ἐπιτακτικώτεροι οἱ δύο οὗτοι τομεῖς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Α. Ἀνασκαφαὶ Ἐπάνω Σκάλας Ἡ ἐπέμβασις εἰς τὴν ἀπόπειραν οἰκοδομήσεως ὠδήγησε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν μερικὴν ἀποκάλυψιν μεγάλου

¹ Βλ. ΠΑΕ 1926, 147-149. ΑΔ 9, 1924-25 Παράρτ. 44-50 (πρβλ. εἰδικῶς σ. 48) καὶ ΑΔ 11, 1927-28 Παράρτ. 17-18, πρβλ. καὶ σ. 19 καὶ 21.

² Ἄλλαι μικροανασκαφαὶ καὶ τυχαῖα εὐρήματα, ὡς παρὰ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον καὶ τὸ Ε' Δημοτικὸν Σχολεῖον, οὐδέποτε ἐδημοσιεύθησαν.

² Βλ. ΑΑ 45, 1930, 144.

κτηρίου χρονολογούμενου ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ εὐρεθέντων νομισμάτων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίου (317-361 μ.Χ.).

Ἡ οἰκία, οὐδεὶς τῶν χώρων τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη εἰσέτι πλήρως, ἀπετελεῖτο ἀπὸ κεντρικὴν αὐλήν, πλάτους 7 μ., μὲ δωμάτια ἐκατέρωθι. Ἡ αὐτὴ αὐτὴ εἶναι πλακόστρωτος ἔχουσα ἐν τῷ μέσῳ ὀρθογώνιον βύθισμα (impluvium, πίν. 168α), βάρους 0.18 καὶ πλάτους 2.20 μ., ἐπεστρωμένον καὶ ἐπενδεδυμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς γωνίας πλακῶν τοῦ πλαισίου τετραγωνικὴ (0.45 × 0.40) ἔκτασις τῆς ἐπιφανείας των εἶναι ἀδρότερον ἐπεξεργασμένη πρὸς ἑδρασιν προφανῶς κίωνων ἢ πεσσῶν, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἡ στέγη τοῦ αἰθρίου. Ὁμοίαν ἐπεξεργασίαν φέρει καὶ ἄλλη πλάξ κατὰ τὴν μακρὰν πλευρὰν, εἰς ἀπόστασιν 2.50 σχεδὸν μ. ἀπὸ τῆς γωνίας (ἐξ οὗ εἰκάζεται συνολικὸν μῆκος τῆς πλευρᾶς 5.40 μ. περίπου).

Ἐκ τῶν ἐκατέρωθι δωματίων πληρέστερον ἡρευνήθη τὸ πρὸς Α. ἀποκλιθὲν Δωμάτιον ΙΙΙ. Ἡ εἰσοδος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνοίγμα πλάτους 2.22 μ. μὲ τὰς ἄνω ἰδίας διαμορφώσεως παραστάδας ἐπικεχρισμένας διὰ κονιάματος, ὥστε νὰ ἀποκλείηται ἡ ὑπαρξίς θυρῶν. Μὲ λευκὸν ἐπίσης κονίαμα κοσμούμενον διὰ γραμμικῶν σχεδίων (πίν. 168β) εἰς μέλανας, ἐρυθροὺς καὶ κιτρίνους χρωματισμοὺς ἦσαν ἐπικεχρισμένοι καὶ ἐσωτερικῶς οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου, ὅπως καὶ ἡ πρὸς τὸ αἶθριον (ἐκατέρωθι τοῦ ἀνοίγματος) μόνη ἀποκαλυφθεῖσα ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὸ δάπεδον ἐν τούτοις τοῦ δωματίου ἀπετελεῖτο ἀπλῶς ἐκ πεπατημένης γῆς, πρὸς τὴν εὐτέλειαν δὲ ταύτην τοῦ δαπέδου φαίνεται συνάδουσα καὶ ἡ ἐν αὐτῷ συλλεγεῖσα ἄφθονος κεραμικὴ, συνισταμένη κατὰ μέγα μέρος εἰς μαγειρικὰ σκευή. Πρὸς τοιαύτην, βοηθητικὴν, χρῆσιν τοῦ δωματίου συνταυτίζεται καὶ τὸ εἰς τὸ ΝΔ. τούτου ἀνευρεθὲν τετράγωνον (1.10 × 1.10) φρέαρ μὲ τοιχώματα ἐκ πελεκητῶν λίθων.

Ἐκτὸς τῆς μικρᾶς, σχετικῶς, ποσότητος λεπτοτέρων ἀγγείων καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις, καὶ δὴ καὶ πληθὺς λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν, ἐνίοτε μετὰ πλαισίων ἐξ ἀπλῶν κυματίων, μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξίαν ἄνω ὀρόφου διαφόρου, βεβαίως, προορισμοῦ. Ἐκ τούτου ἴσως προέρχεται καὶ ἰκανὸς ἀριθμὸς μαρμαρίνων λεκανῶν, ὡς καὶ τεμάχια γλυπτῶν, προερχόμενα (ἐκτὸς ἐνός) ἐξ ἀγαματίου Κυβέλης.

Ἐντὸς τοῦ δωματίου τούτου ἐγένετο καὶ μικρὰ δοκιμαστικὴ σκαφὴ τῶν βαθυτέρων στρωμάτων παρασχοῦσα ἄφθονον ὑστεροελληνιστικὴν κεραμικὴν ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου σχεδὸν τοῦ δαπέδου του.

Ἐπι ἐλλιπέστερον ἡρευνήθη τὸ κατὰ τὴν δυτικὴν (ΒΔ.) πλευρὰν τοῦ αἰθρίου δωματίου ΙΙ μὲ συνεχῆς στρώμα καύσεως καὶ τινὰς λύχνους, ἐπιβεβαιοῦντας τὴν εἰς τὸ ἀ' ἡμισυ τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ. χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου, καίτοι ἡ κεραμικὴ, κατὰ τὰ δεδομένα τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης τῶν εὐρημάτων ἄλλων περιοχῶν, χρονολογεῖται γενικῶς εἰς τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα. Αὕτη ἀποτε-

λεῖται κυρίως ἐξ ἀγγείων τῆς κατηγορίας Τσανταρλῆ¹ καὶ εἰς μικροτέραν ἀναλογίαν ἐκ τῶν ὑστερορωμαϊκῶν ἐρυθρῶν² ἀγγείων, καθὼς καὶ ἐκ τῶν σημειωθέντων μαγειρικῶν σκευῶν³.

Κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου διέρχεται ὀχετός, εἰς ὃν καταλήγει ὀπῆ ἐκροῆς κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ implanvii. Εἰς αὐτὸν ἐπίσης διωχετεύοντο τὰ πλεονάζοντα ἐκ τῆς χρήσεως ὕδατα τοῦ ἐν τῷ δωματίῳ III φρέατος δι' ὀπῆς διαπερώσεως τὸν πρὸς τὴν αὐλὴν τοῖχος τοῦ δωματίου. Τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ αἰθρίου ἐφάπτεται κλιμαξ ἐκ τεσσάρων βαθμίδων πλάτους 0.80 μ. Εἰς τὸ ὕψος τοῦτο σχηματίζεται πλατύσκαλον, διαστάσεων 0.80 × 0.80, ὅθεν ἐτελεῖτο, προφανῶς, ἡ κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Β. στροφή τῆς κλίμακος. Τοῦ βορείου τούτου σκέλους τῆς ὑπόβαθρον, φαίνεται, ἀποτελεῖ ὁ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ αἰθρίου καὶ πρὸ τοῦ δωματίου II πρόσθετος τοῖχος τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὴν κλίμακα πάχους διακρινόμενος καὶ οὗτος, ὡς καὶ τὸ νότιον σκέλος τῆς κλίμακος, διὰ τὴν ἀμελῆ κατασκευὴν του καὶ μάλιστα διὰ τὴν εὐρυτάτην χρῆσιν ἀρχαιοτέρου οἰκοδομικοῦ ὕλικου, ἐν ᾧ καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον τῶν ὑστάτων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Δι' ὃ συναπτεῖα ἡ κλιμαξ πρὸς δευτέραν φάσιν τοῦ κτηρίου, πρὸς ἣν πιθανῶς ἀντιστοιχεῖ καὶ ἄλλος χώρος διαφόρου προσανατολισμοῦ πρὸς Νότον τοῦ αἰθρίου, μετὰ μωσαϊκοῦ δαπέδου, ἐφ' οὗ σφίζονται νῦν ἀπλᾶ πλαίσια ἐκ μελαίνων τὸ μὲν πορτοκαλιοχρῶν τὸ δὲ ψηφίδων, καὶ ἔχνη ἄλλης διακοσμῆσεως (διὰ μέλανος). Τὸ δάπεδον τοῦτο εὐρίσκεται εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0.56 μ. ἀνώτερον τοῦ αἰθρίου· δὲν εἶναι δὲ ἴσως τυχαῖον τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὸ μωσαῖον τμημα τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς τοῖχου τοῦ αἰθρίου εὐρέθῃ σφίζομενον εἰς ὕψος μικρότερον τῶν ἀκρῶν τμημάτων τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ εἰς ἐπίπεδον ἀντίστοιχον πρὸς δάπεδον ἐκ κονιάματος ἐφαπτόμενον τούτου κατὰ τὴν ἑτέραν πλευρὰν — ὑπόστρωμα, πιθανῶς, μωσαϊκοῦ δαπέδου χώρου παρακειμένου τοῦ πρὸς Δυσμὰς δωματίου, ὅπου ἀντιθέτως, διετηρήθη καὶ τὸ μωσαϊκόν.

Τὸ κύριον ὅμως ἐνδιαφέρον τῆς ἀνασκαφῆς μετεποπίσθη δυτικώτερον, ὅταν διεπιστώθη ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ΒΔ. δωματίου II ἠρείδετο ἐπὶ ἀρχαιοτέρου τείχους. Τοῦτο ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ ροδίζοντος τραχεῖτου⁴ προσλαβόντος ἄλλου μὲν φαῖαν ἄλλου δὲ πορφυρίζουσιν ἀπόχρωσιν. Εὐμεγέθεισι πλίνθοι συνηρμοσμέναι κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα σχηματίζουν ἑκατέραν

¹ Βλ. AM 37, 1912, 344-407.

² Βλ. Hesperia 2, 1933, 296-298 (Late Roman Ware B).

³ Ὅμοια παραδείγματα βλ. ἐν H. S. ROBINSON, Pottery of the Roman Period, Chronology (The Athenian Agora V), Princeton 1959, G 193, πίν. 7, J 55, 56, 57, πίν. 11, K 92, 93 καὶ 97-105, πίν. 14 χρονολογούμενα ἐκεῖ εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 μ.Χ. χρόνους (ἀλλὰ καὶ εἰς εὐρήματα τῆς ὑπὸ τῶν Ἐρούλων καταστροφῆς τῶν Ἀθηνῶν τὸ 267 μ.Χ.).

⁴ Ὅμοιος λίθος ἐξάγεται σήμερον ἐκ τῶν λατομείων κατὰ τὰ Μιστεγνά, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου, 18 χιλιόμετρα βορείως τῆς Μυτιλήνης.

τῶν ὄψεων, ἐνῶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν διάστημα πληροῦται κονιορτοποιημένων, ἀλλ' ἐνίοτε ἱκκανοῦ μεγέθους, ἀποτριμμάτων τοῦ αὐτοῦ ὕλικου (πίν. 169α). Τὸ ὀλικὸν αὐτοῦ πάχος εἶναι περὶ τὰ 2.75 μ., ἦτοι δέκα ποδῶν. Ἡ κατασκευὴ του δύναται κατὰ προσέγγισιν νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἐκ τῆς συναφοῦς κεραμεικῆς, συνισταμένης εἰς μελαμβραφῆ ἀττικὰ ὄστρακα καὶ εἰς τεμάχια ἐγχωρίων μελανῶν ἀγγείων (lesbian bucchero¹), ἐφ' ὧν εἶναι προφανῆς ἡ τάσις μιμήσεως τῶν ἀττικῶν διὰ τῆς προσδόσεως ἐντόνως μελανοῦ χρώματος καὶ τῆς ἰσχυρᾶς στιλβώσεως τῆς ἐπιφανείας.

Τὸ τεῖχος ἔχει κατεύθυνσιν ΒΑ. - ΝΔ., ἣν ἠκολούθησεν ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐρειδομένη, ἑπτὰ σχεδὸν αἰῶνας μεταγενεστέρα, ρωμαϊκὴ οἰκία. Τὴν συνάφειαν—καὶ τὴν ἐν χρόνῳ συνυπαρξίν—οἰκίας καὶ τείχους ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ αἰθρίου ὀχετός, ὅστις, στενούμενος, συνεχίζεται διαπερῶν τὸ τεῖχος, ὥστε τὰ ἐκ τῆς οἰκίας καὶ τῆς πόλεως γενικῶς ὕδατα νὰ διοχετεύωνται εἰς τὸν ἔμπροσθεν τοῦ τείχους διερχόμενον μείζονα ὑπόνομον. Οὗτος βαίνει ἐπὶ δύο τοίχων ἐξ ἀργῶν λίθων, ὧν ὁ μὲν προσκεκολλημένος πρὸς τὸ τεῖχος ἔχει πάχος 0.55 μ., ὁ δ' ἔναντι τούτου 0.70 μ. καλύπτεται δὲ διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων πλακῶν φαιοῦ ἢ ροδίζοντος τραχείτου (βλ. πίν. 169α). Ἐπι δυτικώτερον καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ ὑπονόμου πλέγμα τοίχων, ὧν οἱ μὲν παράλληλοι πρὸς τὸ τεῖχος οἱ δὲ κατ' ὀξείαν γωνίαν συναντῶμενοι πρὸς τούτους, σχηματίζει μικρῶν σχετικῶς διαστάσεων τραπεζιοσχήμους χώρους, εἰς δύο τοῦλάχιστον σειράς, πρὸ τοῦ τείχους. Ὁ μόνος πλήρως ἐρευνηθεὶς τῶν χώρων τούτων ἦτο κατάμεστος τεμαχίων ὀξυπυθμένων ἀμφορέων.

Τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 20 σχεδὸν μέτρων, εὐρίσκεται εἰς ἣν θέσιν θὰ ἀνέμενε τις τὸ πρὸς τὸν βόρειον λιμένα στόμιον τοῦ ἀρχαίου εὐρίπου καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς νησιδος.

Ἐκ τυχαίων εὐρημάτων διεπίστῳσα ὅτι κατὰ τὸ ἔναντι τῆς ποτε νησιδος τμημα τῆς πόλεως διήρχετο κατὰ μῆκος τοῦ βορείου λιμένος ἐπιθαλάσσιον τεῖχος, τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὁποῖου δὲν σημειοῖ ὁ KOLDEWEY στερούμενος τότε σχετικῶν δεδομένων. Συνέχισις τούτου φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ κτηρίου τοῦ ΙΚΑ, περὶ τὰ 100 μ., πρὸς Α. τῆς ἀνασκαφῆς μας καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ τείχους θεμέλια, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ μεγάλου (3.30 μ.) πάχους των καὶ τῆς κατευθύνσεώς των (στοιχεῖα εἰλημμένα ἀπὸ τὸ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εὐρέσεώς των συνταχθὲν διάγραμμα).

Τὸ ἐπιθαλάσσιον τοῦτο τεῖχος θὰ ἔπρεπε νὰ κάμπτεται ἀντιστοίχως πρὸς τὸ ἡμέτερον ὀλίγον ἀνατολικώτερον τοῦ ΙΚΑ, ἵνα σχηματίσῃ τὴν ἐτέραν πλευρὰν τοῦ στομίου τοῦ εὐρίπου. Ἐλάχιστος χώρος ἀπομένει νῦν διαθέσιμος

¹ Βλ. BSA 32, 1932, 51-56.

πρὸς ἔρευναν μεταξὺ τῶν ἐκεῖ οἰκοδομῶν καὶ ὁδῶν, ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ θὰ εἶχεν ἢ διαπίστωσις τῶν τοπογραφικῶν τούτων δεδομένων, ἀξίζει τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν συναφῶν δυσχερειῶν κατὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφικὴν περίοδον.

Β. Ἀνασκαφὴ Χωράφας. Ἡ θέσις, ἐνθα εἶχεν ἄλλοτε διαπιστωθῆ ἢ ὑπαρξίς μωσαϊκῶν δαπέδων μετὰ παραστάσεων ἐπὶ τῆς νῦν ὁδοῦ Αἰσχίνου, κεῖται ὀλίγον κατωτέρω τῆς ὁδοῦ Ζαλόγγου, τῆς ἐκ τοῦ νῦν Παιδικοῦ Σταθμοῦ, ἄλλοτε Τσινὰρ Τζαμί, πρὸς Βορρᾶν ἐλαφρῶς ἀνερχομένης κυρίας ἀρτηρίας τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ τῆς σημειούσης καὶ τὸ ὄριον τῆς ἀποτομωτέρας κλίσεως τῆς ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον θέατρον κλειτύος πρὸς τὸ ἐν συνεχείᾳ πρὸς Ἀνατολὰς ἀπαλῶτερον σβήσιμόν της.

Ἡ πρώτη αὕτη ἔρευνα ἀποσκοποῦσα εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐκτάσεως, ἦν καταλαμβάνουσα τὰ μωσαϊκά, καθωρίσθη ἀπὸ τὰς ὑφισταμένας συνθήκας τῆς ἐν κατοικουμένῳ χώρῳ ἀνασκαφῆς ἐπὶ στενῆς σχετικῶς ὁδοῦ, μὲ τοὺς ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς κυκλοφορίας, τῆς γειτνιασεως οἰκιῶν καὶ μανδροτοιχῶν καὶ τῆς διελεύσεως ὑπονόμων προκύπτοντας περιορισμούς. Δι' ὃ καὶ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνασκαφῆ, ἀν ἔχι ἐξ ὀλοκλήρου τοῦλάχιστον εἰς ἱκανοποιητικὴν ἔκτασιν, ἔστω καὶ εἰς τῶν διαπιστωθέντων χώρων οὔτε νὰ ἐπεκαθῆ ἢ ἀνασκαφῆ, ἐκεῖ ὅπου καταφανῶς συνεχίζοντο αἱ παραστάσεις. Ὅπως δὲποτε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔστω καὶ ἐλλιποῦς ταύτης ἐρένης ὑπῆρξαν ἀπροσδοκῆτως λαμπρά.

Ἀπεκαλύφθησαν μερικῶς τρεῖς χώροι ἐπεστρωμένοι διὰ μωσαϊκοῦ δαπέδου. Οἱ δύο τούτων, ἀνατολικῶς, χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοίχου Β.-Ν. κατευθύνσεως πάχους 0.60 μ., εὐτελεστάτης, σχεδὸν μόνον ἐκ χύματος, κατασκευῆς. Οὗτος εἶχεν ἐπαλειφθῆ διὰ 2-3 στρωμάτων κονιάματος, ὧν τὸ κατώτερον κοσμούμενον δι' ἐρυθρῶν ταινιῶν τὸ δὲ ὑπερκείμενον διὰ πολυπλοκωτέρου γραμμικοῦ σχεδίου μὲ χρῆσιν καὶ μέλανος. Τὰ δύο δωμάτια ἐπεκοινῶνουν διὰ θύρας, ἧς ἀπεκαλύφθη μικρὸν μόνον τοῦ ἐκ πλακῶν τραχείτου οὐδοῦ. Ἄγνωστος τυγχάνει ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀμφότεροι οἱ χώροι οὗτοι ἐκλείοντο ἀπὸ τῆς κοινῆς βορείου των πλευρᾶς, ὅπου καίτοι ἐκ τῆς πλαισιώσεως τοῦ δαπέδου καὶ τῆς διακοπῆς τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου εἶναι βεβαιωμένον τὸ σημεῖον, ἐνθα τὰ δωμάτια ταῦτα τερματίζονται, δὲν ἀνευρέθη ὁ ἀντίστοιχος τοίχος.

Ἐκ τῶν δύο δωματίων τοῦ μὲν δυτικοῦ (δωματίου II) ἀπεκαλύφθη τμήμα σχήματος Γ μὲ τὸ ἕτερον τῶν σκελῶν κατὰ μῆκος τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ διηρημένου εἰς ρομβοειδῆ πλαίσια ἀκτινηδὸν διατεταγμένα πέριξ κεντρικοῦ ὀκταγώνου¹. Ἐντὸς ἐκάστου

¹ Ἡ τοιαύτη διάταξις, γνωστὴ καὶ ἐξ ἄλλων ρωμαϊκῶν μωσαϊκῶν, ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τῆς Ἐρεσοῦ (βλ. ΑΔ 12, 1929, 37, πίν. 2).

τούτων εἰκονίζεται ἀνά ἐν ζῶον ἢ πτηνόν, ὅτε μὲν ἰστάμενον ὅτε δὲ εἰς ζωηράν κίνησιν (πίν. 169β). Τοὺς πρὸς τὸ πλαίσιον τοῦ ὄλου πεδίου καταλειπομένους εὐρεῖς τριγωνικούς χώρους πληροῦν φυτόμορφα κοσμήματα. Δύο μόνον τῶν πλευρῶν τοῦ κεκοσμημένου πεδίου ἀπεκαλύφθησαν μὲ ὀκτώ ἐν συνόλω πλαίσια (καὶ τὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς οὐχὶ πάντα πλήρως) καὶ μικρότατον τοῦ κεντρικοῦ ὀκταγωνικοῦ ἐμβλήματος.

Τοῦ παρακειμένου δὲ ἀνατολικοῦ δωματίου I ἀπεκαλύφθη συμπαγὲς ὀρθογώνιον τμήμα κατὰ τὴν ΒΔ. αὐτοῦ γωνίαν. Τόσον ἢ διάταξις ὅσον καὶ τὰ θέματα τῶν παραστάσεων τοῦ μωσαϊκοῦ εἶναι ἐδῶ ὅλως διάφορα. Αἱ παραστάσεις περιορίζονται ἐντὸς ὀρθογωνίων, τετραγώνων σχεδόν, πλαισίων (0.74×0.71) χωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ πλοχμοῦ. Δύο τοιαῦτα πλαίσια, ὑπερκείμενα ἀλλήλων, ἀπεκαλύφθησαν πλήρως. Αἱ παραστάσεις ταυτίζονται εὐχερῶς ἐκ τῶν ἐπεξηγηματικῶν ἐπιγραφῶν ὡς σκηναὶ κωμωδιῶν τοῦ Μενάνδρου, καὶ δὴ καὶ ἡ μὲν κατωτέρα τῆς ἐκ τοῦ τίτλου σχεδὸν μόνον γνωστῆς Μεσσηνίας (πίν. 170) ἢ δ' ὑπὲρ αὐτὴν τῶν κατὰ μέγα μέρος σφριζομένων Ἐπιτρεπόντων¹ (πίν. 171). Ὑπὲρ τὰ δύο ταῦτα πλαίσια διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς ἐτέρων δύο παρακειμένων ἀλλήλοις, ὧν τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἀριετὰ ἐκεῖθεν τῶν ὑπ' αὐτό. Ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ παραστάσεως ἀπεκαλύφθη μόνον τὸ κάτω μέρος μὲ κωμικὸν προσωπεῖον (εἰς κλίμακα μείζονα τῶν παραστάσεων τῶν κωμωδιῶν) φερόμενον ὑπὸ χειρός. Παρίστατο ἄρα γε ὁ ποιητὴς ἀτενίζων ἵνα ἐμπνευσθῇ τὰ προσωπεῖα, ὡς εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Λατερανοῦ;

Ὅμοιον θέμα εἶχε καὶ παράστασις εὐρεθεῖσα πρὸς Ν. Ἐνταῦθα ὁμοῦς τὸ μοναδικὸν ἀποκαλυφθὲν πεδίων περιβάλλεται ὑπὸ εὐρυτάτου (ἀριστερὰ τοῦλάχιστον) πλαισίου συνεχομένων τετραφύλλων ροδάκων. Ἡ σκηνὴ ἔχει ληφθῆ ἐκ τοῦ ἱκανῶς γνωστοῦ Φάσματος, τὰ ὀνόματα ὁμοῦς τῶν προσώπων δὲ ἀναγράφονται². Τοῦ χώρου τούτου δύναται νὰ καθορισθῇ μόνον ἡ βό-

¹ Τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων ἀναγράφονται ὡς : Σύρος, Σμεικρῖνης, Ἀνθρακεύς. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Σμεικρῖνης εἶναι ὁ πατὴρ τῆς Παμφίλης, ὁ δὲ Σύρος ἐκφέρεται ἐν τῇ κωμῳδίᾳ Συρίσκος (πρβλ. στ. 94 [53]) ἀλλ' αὐτὸς οὗτος εἶναι καὶ ἀνθρακεύς (στ. 81 [40]). Ἡ μόνη γνωστὴ σκηνή, ἣτις δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς παραστάσεως εἶναι ἡ καὶ τὸν τίτλον τῆς κωμῳδίας παρασχούσα σκηνὴ τῆς δευτέρας πράξεως, ὅπου παρευρίσκονται οἱ δύο δοῦλοι Δᾶος καὶ Συρίσκος, ὁ δεύτερος μετὰ τῆς γυναικὸς του καὶ τοῦ μικροῦ ἐκθέτου τέκνου τῆς Παμφίλης, καὶ ὁ Σμεικρῖνης, εἰς ὃν οἱ δύο δοῦλοι ἀναθέτου τὴν ἐπίλυσιν τῆς διαφορᾶς των. Ὡστε ὁ Σύρος ἐπέχει μᾶλλον τὴν θέσιν τοῦ Δάου τῶν χειρογράφων, καίτοι παρίσταται φέρων φαρέτρην καὶ βέλη, ἐνῶ εἰς τὴν κωμῳδίαν ἐμφανίζεται ὡς ποιμὴν (βλ. στ. 67-68 [26-27]). Πρὸς τοῦτο δὲ συμφωνεῖ καὶ ἡ ἐν τῷ μωσαϊκῷ ἀπόδοσις τῆς παραστάσεως εἰς τὸ β' μέρος τῆς κωμῳδίας.

² Κατ' ἀτυχὴ συγκυρίαν καὶ ἐκ τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως γνωστὸν εἶναι μόνον τὸ ὄνομα τοῦ πρωταγωνιστοῦ Φειδίου. Τὸ θύραμα, ἀριστερὰ, παριστᾷ βεβαίως τὸ ἐν εἰδει ἱεροῦ ἀνοιγμα πρὸς τὴν γειτονικὴν οἰκίαν, δι' οὗ ἡ μήτηρ ἐπεκοινωνεὶ κρύφα πρὸς τὴν ἐκεῖ διαμένουσαν κλεψίγαμον θυγατέρα· ἐκ τούτου δὲ καὶ εἰκονίζεται ἐξερχομένη ἡ κόρη. Ἐκ

ρειος πλευρά ἐκ τοῦ μόλις ἀναφανέντος μαρμαρίνου οὐδοῦ τῆς πρὸς τὸ δωμάτιον I ἐπικοινωνούσης θύρας. Ἡ παράστασις ὅμως, ἀντιστρόφως πρὸς τὰς τοῦ δωματίου I, εἶναι πρὸς Νότον ἐστραμμένη.

Δοκιμαστικαὶ τάφροι ἀνοιγεῖσαι πρὸς Α. καὶ Δ. ἔδειξαν ὅτι δὲν ὑπάρχουν μωσαϊκὰ δάπεδα πρὸς τὰς ἀντιστοίχους κατευθύνσεις. Ἡ στενότης τοῦ χώρου δὲν ἐπέτρεψε τὴν πρὸς Ν. ἔρευναν, ἐνῶ ἀπὸ Β., ὅπου, ὡς ἐλέχθη, τερματίζονται τὰ δωμάτια I καὶ II, διήρχετο, εἰς ταπεινότερον ἐπίπεδον, λιθόστρωτος ὁδός, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν μερικῶς δύο ἐπάλληλα στρώματα. Κατὰ τὴν βόρειον παρυφὴν τῆς ὁδοῦ ταύτης διήκει ὄχπετος ἐσωτερικοῦ πλάτους 0.80 μ., κατεσκευασμένος ἐκ χονδρῶν πλακῶν τραχείτου, παραλλήλως δὲ πρὸς τὸ ἄνω μέρος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ὑπονόμου βαίνει πῆλινος ἀγωγὸς ἐξωτερικῆς διαμέτρου 0.17 μ.

ΣΕΡΑΦΕΙΜ Ι. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

τῆς ὑποθέσεως, ἡ ὁποία μᾶς ἔχει παραδοθῆ, δυνάμεθα μετὰ μεγίστης πιθανότητος νὰ τοποθετήσωμεν τὰ παριστώμενα εἰς τὴν σκηνὴν, καθ' ἣν ὁ νέος ἀτενίζει ἀπροσδοκῆτως τὴν ὑπὸ τῆς μητρὸς προσκαλουμένην κόρην, ὅτε, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν (DONATUS ad Ter. Eun. prol. 9 = A. KOERTZ, *Menander reliquiae* I, Lipsia 1957, 134) *«primo aspectu pulchrae virginis velut numinis visu percussus exhorruit, unde fabulae Phasma nomen est»*. Δὲν εἶναι δὲ ἀσφαλῶς τυχαῖον ὅτι καὶ ἐδῶ ἀπεικονίζεται ἡ σκηνὴ ἢ τὸν τίτλον τῆς κωμωδίας παρασχοῦσα, ὡς μᾶλλον χαρακτηριστικὴ καὶ εὐχερέστερον ἀναγνωριζομένη.

α. Τὸ αἶθριον τῆς ὑστερορωμαϊκῆς οἰκίας ἀπὸ ΝΔ.

β. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ δωματίου III.

α. Τμήμα του τείχους μετά του πρό αυτού ὑπονόμου ἀπὸ ΝΝΔ.

β. Αἱ παραστάσεις τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου ΙΙ.

Σκηνή ἐκ τῆς Μεσσηνίας τοῦ Μενάνδρου.

Σκηνή ἐκ τῶν Ἐπιτροπέων τοῦ Μενάνδρου.